

1. Bevezető

Az etnikai diverzitásnak a társadalom jólétére és a gazdaság fejlődésére nézve pozitív és negatív hatásai egyaránt lehetnek. Ezzel kapcsolatban rengeteg vizsgálatot végeztek szerte a világon, az eredmények viszont nem konkludensek, és gyakran szögesen ellentmondanak egymásnak: vannak, amelyek a pozitív, mások negatív összefüggést találtak az etnolingvisztikai heterogenitás és a jólét különböző mutatói között, de arra is van példa, hogy nincs kapcsolat a két jelenség között. A hatás természetét általában az adott országra vagy régióra jellemző intézményi és regulációs környezet sajátosságaitól teszik függővé.

Ebben a tanulmányban először elmélyülünk a „diverzitás-irodalom” részleteiben, bemutatjuk a fontosabb politikatudományi, közgazdaságtani és gazdaságszociológiai elméleteket. Megismerkedünk a térség polarizációs és jóléti térképeivel, majd megvizsgáljuk, hogy Erdélyben létezik-e ez a kapcsolat. Település-szintű adatsorok többváltozós elemzése lesz segítségünkre abban, hogy ne csak az együttjárás tényét, hanem annak okait is fel tudjuk térképezni. A kutatás alapkérdése az, hogy az etnikailag fragmentáltabb települések relatív fejletlensége magának a polarizációnak, a társadalmi megosztottságnak a szövődménye-e, vagy pedig egyszerűen az etnikai kisebbségek hátrányosabb gazdasági helyzetét tükrözi.

2. Negatív kapcsolat és a vonatkozó magyarázatok

A szakirodalomban több olyan elemzéssel találkozunk, amelyek arra jutottak, hogy a diverzitás inkább nehezíti a különböző nyelvi-etnikai csoportok közötti együttműködést. Ezek szerint a heterogénebb régiókban általában gyakoribbak a polgárháborúk (Cederman et al 2010), gyengébb a kormányzás minősége (Alesina et al 2003), alacsonyabb a polgári szolidaritás és a társadalmi kohézió (Costa – Kahn 2003, Putnam 2007), és fejletlenebb a gazdaság (Collier – Gunning 1999, Easterly 2001). Nem véletlenül mutatnak rá Banerjee és szerzőtársai (2005, pp. 639) arra, hogy „az etnikai szolidaritás és a közjavakkal való ellátottság közötti negatív kapcsolat” a „politikai gazdaságtan egyik legerősebb hipotézisévé vált”. Ezért manapság a gazdasági fejlődés eltéréseit magyarázó ökonometria modellekben szinte kötelező módon megjelenik az etnolingvisztikai diverzitás valamelyik mutatója.

Ami a kifejezetten a *diverzitás és a gazdaság viszonyát* illeti, a korábbi tanulmányok közül Fishman (1968) azt találta, hogy a nyelvileg heterogén országokban rosszabbak a jóléti mutatók: alacsonyabb a várható élettartam, magasabb a gyerekhalandóság, kevesebben tanulnak egyetemen, kisebb a GDP és a kormányzatok bevétele, stb.. Az összefüggés hátteréről az a véleménye, hogy a homogén országokban „a primordiális kapcsolatokat és szenvedélyeket” (idézés) sikerül jobban kontroll alatt tartani, kulturálisan és vallásilag felvilágosultabb a népesség, ami lehetőséget teremt arra, hogy az egyesületi, politikai és intézményi vonalon a „heterogenitás új, modernebb formái

alakuljanak ki”. Hasonló, de árnyaltabb következtetésre jut Johnatan Pool is egy sokat idézett tanulmányában (1972), ahol amellet érvel, hogy miközben a nyelvileg homogén társadalmak is lehetnek szegényebbek, a heterogénebbek soha nem lehetnek gazdagok és Fishmannal szemben nehezen tartja elképzelhetőnek, hogy ez a viszony valaha is meg fog változni. A témában talán a legtöbbet idézett elemzés az Easterly és Levine 1997-ben megjelent tanulmánya, akik szerint az etnolingvisztikai sokszínűség egyrészt erodálja a bizalmat, másrészt bonyolítja/nehezíti az információ áramlását az egyes etnolingvisztikai csoportok között, ez pedig rossz hatással van a gazdaság működésére és fejlődési potenciáljára. Heterogén társadalmakban nehezebb együttműködésre bírni az embereket, és az közjavakért folytatott harcban nagyobb az erőforrások pazarlása. Montalvo és Querol (2004) egy hasonló vizsgálatban arra a következtetésre jutott, hogy az etnikailag vagy vallásilag polarizáltabb országokban alacsonyabb a befektetés mértéke és nagyobbak a kormányzati költségek, ezért lassabban fejlődik a gazdaság.

Ezek a – főként *politikai gazdaságtani* szemléletű tanulmányok – rendszerint arra is felhívják a figyelmet, hogy fontos különbséget tenni a jólét egyéni és közösségi vonatkozásai között. Egy etnikailag megosztott térségben ugyanis az emberek általában kevesebbet hajlandóak költeni a közösségi beruházásokra és a közszolgáltatások fenntartására. Alessina és szerzőtársai (1999) az Amerikai Egyesült Államok városait vizsgálva például kimutatták, hogy minél nagyobb az etnikai fragmentáció mértéke, az önkormányzatok annál kevesebbet fordítanak a „produktív” közjavak (az oktatás, az egészségügy, közlekedési infrastruktúra stb.) finanszírozására. Polarizáltabb településeken ugyanis valószínűbb, hogy a választók etnikai alapon szavaznak, a politikusok pedig kénytelenek olyan beruházásokért lobbizni, amelyek a képviselt etnikai csoport sajátos érdekeit szolgálják, gyakran más csoportok és a közös polgári érdekek rovására. Ennek az egyik magyarázata az, hogy az etnikai csoportoknak egymástól eltérő preferenciáik vannak arra nézvést, hogy az adókból befolyt összegeket mire kellene költeni. A másik érv úgy szól, hogy a közjószágok egyéni hasznossága csökken, ha azt más etnikai csoportok is használhatják. Ezért döntenek gyakran a politikusok úgy, hogy közösségi beruházások helyett inkább etnikai projekteket támogatnak még akkor is, ha a település aggregált jóléte szempontjából ez határozottan előnytelen. Így egy egészségtelen verseny alakul ki, és az etnikailag fragmentált környezetben „rendszerint nehezebben találnak kooperatív megoldásokat a felmerülő problémákra, és nagyobb valószínűséggel pazarolják el a rendelkezésre álló erőforrásokat különböző részérdek-harcokra.” (Németh 2014) Ez rendszerint együtt jár azzal a jelenséggel is, amit járadékvadászatként ír le a szakirodalom: a képviselők jelentős (közösségi) erőforrásokat költenek arra, hogy az újraelosztásra vonatkozó szabályozások a választóik számára kedvező megváltoztatását érik el.

Hasonló szemléletű érvekkel találkozunk Habyarimana et al. 2009-ben megjelent *politikatudományi szemléletű könyvében* is, amely részletesen tárgyalja azokat a mechanizmusokat, melyeken keresztül a heterogenitás és a jólét közötti negatív hatás érvényesül. Ezeknek a tényezőknek („családoknak”, ahogyan ők nevezik) három csoportját különítik el. Elsőként ők is a preferencia-homogenitást említik, amit azzal magyaráznak, hogy az azonos etnikumúak a különböző folyamatokat és azok kimenetelét hasonlóképpen értékelik, tehát nagyobb eséllyel alakul ki a jelenségeknek egy konszenzuális értelmezése, ezért szívesebben működnek együtt, többet törődnek egymással. A második érvcsoporthoz a nyelvi közösségről szól. Gyakori, hogy az etnikumon

belül ugyanazt a nyelvet beszélik, ez könnyíti a kommunikációt, a homogén hálózatok tehát hatékonyabbak és – az előzőhöz kapcsolódóan – minimalizálják a kulturális utalásokból fakadó félreértések valószínűségét is (Liu et al. 2014: 140). Harmadsorban egy etnikai csoporton belül általában erőteljesebb a társadalmi kontroll: aki a közös elvárásokkal nem megegyező módon viselkedik, azt rendszerint könnyebb fegyelmezni. Ennek tudatában az ugyanabba a csoportba tartozók nagyobb bizalommal viseltetnek egymás iránt, ezért hajlamosak előnyben részesíteni egymást a kívülállókkal szemben.

Ezeknek a tényezőknek létezik egy szorosabban vett *közgazdaságtani* olvasata is (Arcand 1996). Eszerint előfordulhat, hogy magasabbak a tranzakciós költségek egy olyan környezetben, ahol a szereplők nem ugyanazt a nyelvet beszélik: gyakrabban felmerülhetnek félreértésből fakadó hibák az együttműködésben, amelyeket utóbb költséges kijavítani. Ez bizalmatlanságot szül, ami arra sarkallja az aktorokat, hogy csoporton belül válasszanak még akkor is, ha a csoporton kívül jobb üzleti lehetőségek vannak. Ez alternatív költségeket, szuboptimális kimenetelű döntéseket eredményez, a költségesebb választások módszeres ismétlődése pedig a gazdaság egészének a fejlődését is fékezheti, különösen azokkal a régiókkal szemben, ahol az együttműködésnek nincsenek ilyen típusú akadályai. Fokozottabb bizalmatlanság és ellenségeskedés esetén az is előfordulhat, hogy a különböző nyelvi-etnikai csoportok tagjai nemcsak, hogy nem működnek együtt, hanem kölcsönösen bojkottálják egymás törekvéseit, kárt tesznek egymás munkájában. Ennek a gazdaság fejlődése és az aggregált jólét szempontjából még tragikusabb következményei lehetnek¹. A bemutatott jelenségnek nemcsak az *intézményi közgazdasági*, hanem a *gazdaságszociológiai olvasata* is nagyon hasznos. Putnam (2007) terminológiájában arról van szó, hogy ezekben az esetekben túl erős az etnikumokon belüli, ún. összekötő (bonding) típusú társadalmi tőke, miközben a bridging csupán kis mértékben, vagy egyáltalán nincs jelen. A megoldást az integrációt elősegítő intézmények jelenthetik, amelyek viszont folyamatos korszerűsítésre szorulnak.

Végül a diverzitás és a fejlődés közötti negatív összefüggést a szerződéses viszonyok tökéletlensége is magyarázhatja. A *neoklasszikus szemléletű mikroökonómiai elemzésekben* (Arcand 1996) már közhelyszámba megy, hogy a munkaadó és a munkavállaló viszonyában létezik egy információs aszimmetria: a munkaadó soha nem tudja pontosan megbecsülni azt, hogy az alkalmazottja milyen teljesítményre képes, a munkavállaló pedig ritkán tudja, hogy a főnöke mennyit hajlandó fizetni munkájáért. Ez az információs deficit az egyik oka annak, hogy a munkaerő-allokáció tökéletlen lesz és a kihasználtsága mindig elmarad az optimálistól. A problémát tovább fokozhatja az, ha a felek történetesen más nyelvet beszélnek: ebben az esetben még nehezebb pontosan megtalálni az egyensúlyi pontot a bérezés és a teljesítmény viszonyában. Ugyanazon a nyelvi csoporton belül tehát nagyobb lehet a munka termelékenysége és életképesebbek a gazdasági intézmények. Ez a probléma természetesen csak ott áll elő, ahol általában a megbízók (munkáltatók) az egyik, az ügynökök (munkavállalók) pedig egy másik nyelvi csoporthoz tartoznak. Ha ugyanabban a csoportban kellő mennyiségben találunk megbízókat és ügynököket egyaránt, ezek jó eséllyel egymással fognak együttműködni, és az információs aszimmetriának az a része, ami az eltérő nyelv megértésének a nehézségeiből fakad, ugyanúgy nem lesz jellemző, mint egy nyelvileg teljesen homogén régióban.

¹ Easterly és Levine (1997) egyes szubszaharai országok példáját említi itt.

A bizalmatlanságból fakadó bizonytalanság kivételével – aminek a nyelvi diverzitásról leválasztható egyéb kulturális-normatív okai is lehetnek – a felsorolt problémák természetesen csak akkor állnak elő, hogyha az eltérő nyelvet beszélő szereplők képtelenek megfelelő minőségben megérteni egymást. Ha a szereplők megtanulják egymás nyelvét, vagy legalább az egyik csoport tagjai megtanulják a másik csoport nyelvét, ezek a komparatív hátrányok megszüntethetők. Hasonlóan hatékony lehet az is, ha egy mindkét fél által ismert harmadik, közös nyelven kommunikálnak, vagy hogyha a zavartalan kommunikációhoz fordítót alkalmaznak. Ezek azonban mind olyan költséges befektetések, amelyek a nyelvileg homogén társadalmakban nem merülnek fel.

A kérdés tehát az, hogy vannak-e a diverzitásnak olyan mérhető gazdasági hozadéakai, amelyek ellensúlyozhatják vagy meghaladják ezeket a költségeket. Vizsgáljuk meg tehát, hogy az etnolingvisztikai diverzitás milyen előnyökkel járhat.

3. Pozitív kapcsolat és a vonatkozó magyarázatok

Minél fejlettebb az adott régió vagy ország intézményi környezete, a diverzitás annál inkább hasznosnak bizonyul. Minél hatékonyabbak az intézmények abban, hogy kiküszöböljék az opportunizmust és elejét vegyék a járadékvadászatra vonatkozó próbálkozásoknak, annál valószínűbb, hogy a nyelvi és etnikai sokszínűség hasznot hoz a gazdaságnak és jóléti előnyöket is teremt. Itt nemcsak azokról az intézményekről van szó, amelyek kifejezetten arra lettek létrehozva, hogy formális reguláció és szankciók mentén kikényszerítsék együttműködést (adóhatóság, rendőrség, bíróság stb.), hanem azokról is, amelyek a sokszínűség tágabb értelemben vett integrációjáért felelősek. Putnam (2007) szerint a multikulturalizmus sikeres gazdasági hasznosulása például azon múlik, hogy mennyire sikerül a társadalmi szolidaritásnak olyan új intézményi formáit megteremteni, amelyek a sokszínűség rövid távú negatív hatásait (alacsony bizalom, társadalmi elszigetelődés stb.) ellensúlyozni tudják. Ezeket az intézményeket folyamatosan karban kell tartani, és különösen a technológiai fejlődés által okozott társadalmi változásoknak megfelelően korszerűsíteni kell. Legújabb könyvében ezeknek az újításoknak az elmaradását teszi felelőssé azért, hogy az Egyesült Államokban az utóbbi évtizedekben növekedtek a gazdasági egyenlőtlenségek és a mobilitási esélyek a különböző etnikai-nyelvi csoportok között (Putnam 2015). Hasonló aggasztó fejleményekről számolnak be azok az európai vizsgálatok is, amelyek a növekvő etnikai polarizáció és lakóhelyi szegregáció negatív gazdasági hatásaira hívják fel a figyelmet (Musterd 1998, Marcuse–Kempfen 2000, Brenner et al. 2011).

A diverzitás és a jólét viszonylatában a megfelelő intézményi környezet fontosságát hangsúlyozza Collier (2001) is egy korábbi, a Világbanknak készített jelentésében. Vizsgálatai azt mutatják, hogy a nyelvi-etnikai heterogenitás általában csak a diktatúrákban jelent problémát. Az igaz ugyan, hogy magas diverzitás mellett a közszféra teljesítménye demokratikus környezetben is alacsony, a magánszektor viszont lényegesen jobban teljesít. Összességében tehát a hatás pozitív, a multiethnikus társadalmak tehát nemcsak, hogy életképesek, a diverzitás valójában értékes erőforrás is lehet a társadalom számára.

Az eddig bemutatott elemzések javarészt országok, vagy ennél is nagyobb térségek közötti összehasonlítások alapján készültek. Több olyan vizsgálatról is van tudomásunk, amelyek lejjebb mennek: országon belüli *régiók, városok, települések etnikai, nyelvi és*

kulturális heterogenitását vizsgálják. Alessina et al. (1999) tanulmányában már láthattuk, hogy az egyesült államokbeli városokban a diverzitás rossz hatással van a közjavakkal való gazdálkodásra. Ottaviano és Peri (2006) szerint ez nem jelenti viszont azt, hogy a gazdaság egészét hátrányosan érintené. Ők úgy látják, hogy azokban a nagyvárosi övezetekben, ahol nagyobb volt a bevándorlás mértéke, az AEA-ban születettek jövedelmi és vagyoni helyzete jelentősen gyarapodott. Collier magánszektorral kapcsolatos megfigyeléseivel összhangban, a kulturális diverzitás tehát jó hatással van a helyiek termelékenységére. Nem tudni viszont, hogy ez nem-e inkább annak köszönhető, hogy a bevándorlók fele nyitottabb, „toleránsabb” városokban a lakosság eleve jobban képzett és a munkaerőpiacon jobban értékesíthető kompetenciáknak van a birtokában. Mint ahogy – baloldali logikában – az is valószínűsíthető, hogy a helyiek vagyonának a növekedésében az is szerepet játszik, hogy a bevándorlók olcsóbban dolgoznak nekik. Utóbbiról Ottaviano és Peri nem tesznek említést. Ehelyett azzal érvelnek, hogy létezik egy komplementaritás a helyiek és a bevándorlók képességei és tudása között, ami jelentős hozzáadott értéket termelhet, ugyanis kölcsönösen tanulhatnak egymástól. Az aggregált fejlődés/jólét növekedésére egy további magyarázatot adhat az is, hogy a bevándorlók olyan szolgáltatásokat működtetnek, amelyeknek nincs megfelelője a helyiek körében. Ezzel növekszik a kínálat változatossága, és az ún. rekreációs hatás (Glaeser et al. 2001), ami ezeket a helyszíneket vonzóvá teszi a kreatívabb, produktívabb és „bohémabb” helyi (USA-beli) munkaerő számára is, akik szívesen költöznek ezekbe a városokba (Florida 2002). Ezzel együtt a tudás- és a technológia-intenzív iparágak megtelepedése és fejlődése várható, beindul tehát egy pozitív fejlődési spirál, aminek a külföldi bevándorlók és a helyiek egyaránt haszonélvezői lehetnek.

4. A diverzitás-kutatások kapcsán felmerülő kritikák

Bár a szakmai mezőnyben lényegesen kisebb érdeklődést keltettek, több olyan vizsgálat is készült, ami cáfolja, hogy létezne kapcsolat a diverzitás és a jólét között. Ide tartozik Arcand (1996) tanulmánya, aki az alacsonyan fejlett országokra vonatkozóan nem talált meggyőző érveket arra nézvést, hogy a nyelvi specializáció vagy a diverzitás tenné-e jobbat a gazdaság fejlődésének. Nem talált összefüggést a GDP és a kulturális (etnikai, nyelvi és vallási) heterogenitás összefüggéseiről Lian és Oneal (1997) sem abban a vizsgálatban, ahol 98 ország adatain végeztek idősor-elemzést. Ezek a kutatások arra figyelmeztetnek, hogy nem gondolkodhatunk erről a kapcsolatról a megszokott bináris logikában, sőt, az is előfordulhat, hogy a pozitív és a negatív hatások semlegesítik egymást. Mások a módszer és a mögöttes makroszempontrú szemléletmóddal szemben kritikusak, azzal érvelnek, hogy diverzitás és a jólét közötti kapcsolat háttérmechanizmusának a feltárása jóval komplexebb feladat, mint amit aggregált statisztikai adatok mentén, a klasszikus ökonometria eszközeivel le lehetne írni, meg lehetne érteni.

Ráadásul az ökonometriai módszereken is lenne javítani való. Arcand és Grin (2013) például azt kifogásolják, hogy a témában megjelent elemzések többsége nem foglalkozik az endogenitás problémájával és kauzális kapcsolatot feltételez ott is, ahol csupán egy statisztikai együttjárás (egyszerű korreláció) van a homogenitás/heterogenitás és a gazdasági fejlettségi mutatói között. Másszóval: hiába van egy szignifikáns kapcsolat a GDP és az etnikai-nyelvi homogenitás között, ha létezik egy harmadik tényező, amely mindkét tényezőre szignifikáns hatást gyakorol, könnyen előfordulhat, hogy a feltételezett

kauzalitás a nyelvi homogenitás és a GDP között egyszerűen nem létezik, vagy éppen fordított. Ezt a hibát Arcand és Grin megpróbálja kiküszöbölni azzal, hogy az Easterly-Levine (1997) tanulmányban megjelenő afrikai országokra egy körültekintőbb ökonometria modellel alkalmaz. A korábbi elemzésekhez képest, amelyek az etnolingvisztikai fragmentációt egy exogén változónak tekintették, ebben a vizsgálatban a gyarmatosításhoz kapcsolódó történelmi tényezők eredőjeként értelmezték. Arra a következtetésre jutottak, hogy az eredeti tanulmányban jelzett negatív kapcsolat nem létezik. Éppen ellenkezőleg, ha a magyarázó tényezők közé beemelik az egyes országok intézményi fejlettségét, valamint a gyarmatosítók számát a gyarmatosítás kezdetekor (mint instrumentális változót), a fejlettség és a diverzitás közötti feltételezett kapcsolat megfordul. Ez a megfigyelés tehát azt igazolja, hogy az intézményi környezetnek, illetve az intézményi környezet evolúciójának igen fontos hatása van arra, hogy a diverzitás befolyással van-e a gazdasági fejlődésre, és ha igen, ez a kapcsolat negatív-e vagy pozitív. Bár a részletes kifejtésükre nem térnek ki, a pozitív kapcsolat mögött azt feltételezik, hogy a fejlődő országokban az iskolaelhagyás mértéke kisebb, ha a gyerekek az anyanyelvükön tanulhatnak. A gazdaság fejlődése szempontjából pedig az a jó, ha minél többen és minél magasabb képzettséget szereznek.

A témában született módszertani szakirodalmat tovább böngészve azt láthatjuk, hogy a diverzitás és a gazdasági fejlődés/jólét viszonya még ennél is összetettebb. A kutatások kimenetele attól is függ, hogy etnikai, nyelvi vagy kulturális diverzitásról beszélünk, hogy hogyan definiáljuk és mérjük ezeket az állapotokat (frakcionalizáció, fragmentáció, polarizáció, heterogenitás stb.). Változatos eredményeket kapunk aszerint is, hogy a gazdasági fejlődés és a jólét milyen mutatóit használjuk (GDP, HDI stb.), vagy a gazdaság mely szegmenseire figyelünk (közszféra, magánszektor; különböző iparágak). Az sem mindegy, hogy milyen aggregációs szinten szemlélődünk (települések, városok, régiók vagy országok). Már ezek alapján sem meglepő az eredmények bemutatott változatossága, látszólagos ellentmondásossága.

Mindennek tetejében számolni kell azzal is, hogy a diverzitás és a fejlődés közötti kapcsolat számos más, kontextuális körülmény eredője, vizsgálatához pedig nem lehet laboratóriumi feltételeket teremteni. Az elemzés alaposságának/komolyságának a fokmérője az, hogy mit kezdenek a kutatók ezekkel a kontextuális változókkal. Felületesebb elemzések kauzális viszonyt feltételeznek ott, ahol valójában csak egy statisztikai együttjárás látszik. Az óvatosabb vizsgálatok már figyelnek arra is, hogy kontroll alatt tartsák azokat a tényezőket, amelyek a diverzitással és a fejlettséggel egyaránt összefüggést mutatnak. Csakhogy ezek nem mindig láthatóak, vagy ha láthatóak sem mérhetőek. Azoknak a vizsgálatoknak adhatunk nagyobb hitelt tehát, amelyek igyekeznek megbizonyosodni arról is, hogy a nem látható/nem mérhető változók sem befolyásolják a diverzitás és a gazdaság közötti kapcsolat valóságosságát.

Ezeket a figyelemztetéseket figyelembe véve a bemutatott szakirodalom alapján a diverzitás és a fejlettség viszonyáról meglehetősen kevés törvényszerűséget tudunk megfogalmazni. Két vonatkozásban viszont úgy tűnik, hogy konszenzus van: 1. *a közjavakkal való gazdálkodásnak a fragmentáció nem tesz jót*, 2. *hogy a diverzitás jó vagy rossz hatással van a gazdaságra, az erősen függ attól, hogy jelen vannak-e és mennyire hatékonyan működnek a társadalmi integrációt és az együttműködést elősegítő formális és informális intézmények.*

Írásunk hátra lévő részében azt vizsgáljuk meg, hogy ezek a kijelentések mennyire igazak, és hol szorulnak árnyalásra a többetnikumú Erdély esetében.

5. A diverzitás és gazdaság viszonya Erdélyben – a vizsgálat terve

Erdélyben a diverzitás és a gazdasági fejlődés/jólét viszonyáról szinte egyáltalán nem készültek elemzések. A regionális fejlesztéssel/fejlődéssel kapcsolatosan létezik egy bőséges geográfiai (Benedek 2009, Kurkó 2008a) és közgazdaságtani (Horváth 2009) szakirodalom, ezek az etno-lingvisztikai heterogenitás hatását viszont egyáltalán nem vizsgálják. A szociológusok inkább az egyes etnikumok tagjainak szocio-ökonómiai helyzetére figyelnek, ritkábban valamely etnikum népességbeli arányát hozzák összefüggésbe különféle gazdasági mutatókkal. Ezekben találunk ugyan néhány megbízható adatot arra, hogy az etnikailag heterogénebb vidékeken milyen a lakosság végzettsége, foglalkozási struktúrája és jövedelmi helyzete, ezek azonban elszórtnak és utalásszerűen jelennek meg, a hangsúly elsősorban a magyarok társadalmi pozícióinak a vizsgálatán van² (Kiss 2010a,b, 2014, 2015, Veres 2013, Kiss 2018, Csata 2018). Az egyik utalás arra vonatkozik, hogy Erdélyben létezik egy gazdaságilag virágzó „folyosó”, ami a nagyvárosokat köti össze észak-nyugat – dél-nyugat irányban. Ez a vidék etnikailag és nyelviileg heterogénebb, mint a gazdasági perifériának tekintett Székelyföld vagy a Partium többségében magyarlakta része. Valamiféle statisztikai együjtjárás sejthető tehát a diverzitás és a népesség átlagos jövedelmi helyzete között.³

Az aggregált statisztikákon végzett elemzések közül Csata (2012) azt találta, hogy Erdély egészét tekintve nincs szignifikáns összefüggés a falvak vállalkozói aktivitása és az etnikai arányok között. Ha viszont kisebb régiók vagy megyék szintjére visszük az elemzést, koherensebb, jobban értelmezhető és nagyobb magyarázóerővel bíró modelleket kapunk. A falusi terek Erdélyben igen változatosak ahhoz, hogy egységes és világosan körvonalazódó mintázatokat, „közös proxykat” lehessen találni a társadalmi és gazdasági mutatók összefüggésrendszerében. Ez figyelmeztetés arra, hogy a lokalitás szerepére oda kell figyelni a diverzitás és a fejlettség/jólét kapcsolatának a vizsgálatában is. Egy másik kutatásból (Csata et al 2011) az derült ki, hogy a magyar többségű kisvárosok vállalkozói aktivitása magasabb az átlagnál. Annak ellenére, hogy a diverzitás hatását itt sem vizsgálták, ez figyelmeztetés arra, hogy a településtípusonként eltérő mintázatokkal találkozhatunk.

A bemutatott nemzetközi szakirodalom, valamint a hazai empirikus elemzések alapján megfogalmazhatjuk tehát a kutatásunk sajátos kérdéseit. Mindenekelőtt látnunk kell, hogy *hogyan néz ki Erdély adminisztratív egységeire vetített diverzitás-térképe*. A központi kérdés nyilvánvalóan az, hogy *létezik-e összefüggés az etnikai diverzitás és az egyes közigazgatási egységek (városok és községek) gazdasági fejlettsége/jóléti mutatói között*. Hogy alakul ez a kapcsolat, ha kontroll alatt tartjuk azokat a tényezőket, amelyekről korábbi elemzések alapján feltételezhetjük, hogy a maguk során szintén befolyásolják a

² Részletesebb bemutatásukat lásd a következő fejezetben.

³ Ehhez hozzá kell tenni, hogy a magyarok száma és aránya egyaránt nagyon gyorsan csökken ezen a folyosón (különösen a nagyvárosokban, ld. Kiss 2015), ezzel együtt értelemszerűen a heterogenitás mutatója is. Egy további érdekes és fontos kérdés tehát, hogy a változó diverzitás hogyan hat a gazdaságra. Megfelelő adatok hiányában ezt a kérdést most nem áll módunkban megvizsgálni.

település gazdasági fejlettségét/potenciálját? Igaz-e az, hogy azokon a településeken, ahol erősebb a szélesebb társadalmi integrációt elősegítő demokratikus intézmények feletti polgári kontroll, a közügyekben való civil részvétel, a diverzitás és a jólét kapcsolata pozitív lesz? Milyen hatással van az etikai polarizáció a közjavakkal való gazdálkodásra, illetve a magánjavak termelésére? Milyen következtetéseket fogalmazhatunk meg mindezek alapján az interetnikus viszonyok és a gazdasági fejlettség, jólét viszonyáról Erdélyben?

6. Fogalmak és mutatók

A diverzitás etnikai arányoknál árnyaltabb mutatóit Erdélyben még nem használták⁴, bár a népszámlálási adatok alapján erre mindig lehetőség volt. Sokkal nehezebb viszont megbízható adatokat találni a gazdasági/jóléti mutatókra vonatkozóan. Megyei szintű statisztikákat rendszeresen közli a Nemzeti Statisztikai Hivatal, a város- és községszintű adatok nyilvánossá tételét viszont csupán 2014-ben kezdték el. Az adatok nem mindig elérhetőek, jelenleg is feltöltés alatt vannak, ezért helyenként hiányosak.

A magyarázandó változó: a gazdasági jólét/fejlettség mutatói

A témában megjelent „mainstream” szakirodalom (Arcand-Grin 2013) a gazdasági fejlettséget általában a fontosabb makrogazdasági mutatókkal, elsősorban az egy főre eső GDP-vel méri. Mivel ez a mutató végletesen egyszerűsít, ahol lehetőség van rá, a kutatók az emberi fejlettségi index (HDI) valamilyen változatával is próbálkoznak. A HDI indexet általában a (születéskor) várható élettartamból, a végzettségi mutatókból (befejezett iskolai évek száma) és a jólétet kifejező vásárlóerő-paritásos GDP indexből rakják össze. Ennek egy továbbfejlesztett változata az IHDI, ami a HDI társadalmi egyenlőtlenség mértéke szerint súlyozott változatát jelenti.

Ezeket a mutatókat erdélyi adatokon sajnos nem tudjuk reprodukálni, mert községszintű GDP-t nem számolnak. Egy alternatív emberi fejlettségi index kidolgozására azonban több próbálkozás közül is válogathatunk⁵. Ennek egy első változatát, a Községek Fejlettségi Indexét (IDC) 2007-ben dolgozta ki Dumitru Sandu. Összesen 10 változó adatait aggregálta 4 dimenzió mentén: lakhatási infrastruktúra, közösségi pénzügyi erőforrások, egyéni (családi) gazdasági tőke és a korral igazított közösségi humán erőforrás⁶. Mivel a városok ebbe nem kerültek bele, a modellt 2010-ben tovább bővítette IDSL (települések társadalmi fejlettségének a mutatója) néven. Itt hét változó adatait vonta

⁴ Magyarországon is most került be szakmai köztudatba, főként Németh írásai (2014, 2016) révén.

⁵ A fejlettségi indexek részletes bemutatásáért lásd Dumitru Sandu saját honlapját: <https://sites.google.com/site/dumitrusandu/bazededate>

⁶ A változók az alábbiak voltak, az egyes dimenziók szerint: 1. lakhatási infrastruktúra: egy lakásra jutó lakófelület, egy főre jutó gázfogyasztás, egy főre jutó (vezetékes) vízfogyasztás; 2. közösségi pénzügyi erőforrások: az önkormányzat egy lakosra jutó saját bevételei, egy lakosra jutó kiadásai, egy lakosra jutó lakhatási, környezetvédelmi és közszolgáltatási kiadások; 3 egyéni (családi) gazdasági tőke: 1000 főre jutó gépkocsik száma; 4. a korral igazított közösségi humán erőforrás: születéskor várható élettartam, gyermekhalandóság, a 15 éves és annál idősebb népesség átlagéletkora. A számsorok összesen 1031 erdélyi községre elérhetőek.

össze főkomponens-elemzéssel⁷. Végül ennek egy javított változatát 2011-ben tette közzé LHDI (Local Human Development Index) néven. Kihagyta belőle a település méretére vonatkozó változót, és négy dimenzióban összesen hat mutatón végzett főkomponens elemzést⁸. Az index értékeit az így kapott faktorszakók jelentik (Heroiu et al 2013).

A bemutatott alternatív indexek között értelemszerűen erős a korreláció – minél inkább hasonló mutatókat aggregált, annál inkább. Ezért alapértelmezett módon az elérhető legfrissebb adatokat használjuk és az LHDI 2011 lesz a modelljeink magyarázandó változója.⁹ Ez természetesen csak részben tudja reprodukálni a konvencionális HDI (IHDI) tartalmát, a GDP pótlására bevont mutatók ugyanis csak áttételesen mérik a települések gazdasági outputját. Egy megyékre végzett kontroll-vizsgálat viszont kimutatta (Heroiu et al 2013: 102-103), hogy erős korreláció van az így kialakított LHDI index és a GDP között.¹⁰ Ez feltételezhetően a községek és városok szintjén sincs másként, tehát kellő magabiztossággal kijelenthető, hogy Sandu LHDI indexe jól tükrözi a humán fejlettség különbségeit.

A kutatási kérdéseink között szerepelt, hogy a polarizáció eltérő hatással lehet a közjavakkal való gazdálkodásra, illetve a magánjavak termelésére. Előbbit a községek beruházásra szánt kiadásainak egy főre jutó összegével közelítjük. A magánjavakkal való ellátottságra, illetve a magángazdaság teljesítőképességének a mérésére az ezer főre jutó személyautók számát, illetve a községben/városban található vállalkozások egy főre jutó üzleti forgalmát vesszük be az elemzésbe.

A független változó: az etno-lingvisztikai diverzitás mutatói

A figyelmes olvasónak mostanáig bizonyára feltűnt az a következtetlenség, ahogyan a tanulmányban eddig mindenféle rendszer nélkül, felváltva használtuk az etnolingvisztikai diverzitás, heterogenitás, ritkábban pedig a frakcionalizáció, a fragmentáció és a polarizáció fogalmait. Precízebb elemzésekben ezeket a fogalmakat nem rokon értelemben használják; nemcsak, hogy más jelentést hordoznak, hanem értékeiket más képlet alapján számolják ki és igazítják a terep jellegzetességeihez (pl. hogy hány eltérő csoportról beszélhetünk). Az ezzel kapcsolatos módszertani vitának a bemutatására itt nem térünk ki¹¹, fontos tisztázni viszont, hogy az erdélyi adatokon a továbbiakban melyeket használjuk, és hogy milyen szakmai megfontolások szólnak a következetes

⁷ Ezek az alábbiak: 1. a lakosság aggregált képzettsége, 2. a 14 év feletti lakosság átlagéletkora, 3. születéskor várható élettartam, 4. egy lakásra jutó lakófelület, 5. 1000 lakosra jutó autók száma, 6. egy lakosra jutó gázfogyasztás, 7. a település méretkategóriája. A számsor összesen 1174 erdélyi község és város adatait tartalmazza.

⁸ 1. humán tőke: a képzettség aggregált szintje a településen; 2. egészségügyi tőke: születéskor várható élettartam; 3. demográfiai tőke (vital capital): a 18 éves és idősebb népesség átlagéletkora; 4. anyagi tőke: egy lakásra jutó átlagos lakófelület, egy főre jutó gázfogyasztás, 1000 főre jutó gépkocsik száma. Az LHDI 2002 index összesen 1052, az LHDI 2011 pedig 1122 erdélyi adminisztratív egységre (községre és városra) elérhető.

⁹ Erdélyi adatokon az IDSL és az LHDI 2002 indexek között ez az érték 0,913, az IDSL és a LHDI 2011 között 0,933. A községekre számított IDC korrelációs együtthatója az IDSL-el 0.697, az LHDI 2002-vel 0,648, az LHDI 2011-el pedig 0,740.

¹⁰ A korreláció értéke 0,88 volt, ami meglehetősen meggyőző. Ezért fogunk használni néha összevonás előtti nyers mutatókat is: pl. az autók számát és a közösségi pénzügyeket, mint az egyéni ill. a közösségi erőforrások mutatóját.

¹¹ A különböző indexek kimerítő bemutatását találjuk Németh (2014) értekezésében.

használatuk mellett. Érdeemes különbséget tenni a szemantikai és analitikus vonatkozású érvek között.

Az említett fogalmak a köznyelvben is eltérő jelentéseket hordoznak. Erdélyben a diverzitás/sokféleség változó szövegkörnyezetben jelenik meg¹², a polarizáció viszont közelebb van a negatív töltetű elkülönülés, megosztottság, sőt szegregáció jelentéstartalmához. A frakcionalizációhoz egymással inkább versengő, mint együttműködő, alulról felépített érdekszövetségekre, szekértáborokra asszociálnak. A fragmentáció ezzel szemben külső nyomásra létrehozott, „felülről” irányított, inkább kényszerből, mint önkéntesen vállalt megosztottság képzetét hordozza.

Az eltérő jelentéstartalmak miatt Grin (2016:5) amellett érvel, hogy ezekben az elemzésekben a leginkább értéksemleges diverzitás fogalmat kellene használni. Ez a kifejezés azonban azokra a területekre illik a leginkább, ahol többféle etnikai-nyelvi csoport nagyobb számban él. Erdélyben a közigazgatási egységek döntő többségében a románok és a magyarok mellett a romák vannak jelentős számban jelen, a németek és más kisebbségek száma – amint tudjuk – napjainkra drasztikusan megfogyatkozott.¹³ A diverzitás és a vele leginkább rokon heterogenitás fogalmak tehát nem fedik pontosan a valóságot.

A fragmentáció, frakcionalizáció és polarizáció fogalmakkal kapcsolatban csak feltételezéseink vannak, hogy melyik fejezné ki a legjobban a létező állapotokat. Ez azon múlik, hogy 1. a priori inkább kooperációt vagy versenyt feltételezünk az együttélő etnikumok között és 2. hogy mennyire erős a civilitás, az alulról építkező demokráciába vetett hit. Minél inkább kooperációt feltételezünk, minél inkább a tolerancia és a kölcsönös tisztelet jellemzi az etnikumok közötti viszonyokat, annál inkább indokolt a semlegesebbnek hangzó „fragmentáció”, fejlettebb demokráciákban pedig a „frakcionalizáció” kifejezést használni. Minél inkább a nem konstruktív versengés, vagy a feszültség jellemzi ezeket a viszonyokat, annál kifejezőbb lehet a polarizáció fogalom.

Erdély népességtörténetével foglalkozó írások szerint a magyarok és a románok közötti viszony a XX. században végig feszültségekkel terhelt volt és egy állandó társadalmi pozícióharc jellemezte (Kiss 2015). Korábbi elemzések kimutatták, hogy az etnikumok között ma is egy fokozottabb bizalmatlanság jellemző (Csata 2018), jelentősek a vélt társadalmi távolságok, továbbra is létezik egy erős szimbolikus határmegvonásra való törekvés (Veres 2011). A hétköznapi gyakorlatok jelentős része etnikailag homogén, hálózatilag zárványos rendszerben szerveződik (Kiss 2018, Csata 2018). A demográfiai adatok pedig azt mutatják, hogy egyre inkább tömbösödik, területileg elkülönül az erdélyi magyarság. Mindezeket figyelembe véve, ha Erdély egészéről beszélünk, szemantikailag

¹² Románia Uniós csatlakozását követően a román közéletben a „multikulturalizmus” fogalom például egy agyonemlegetett, pozitív konnotációjú hívószóvá, egyfajta „buzzword”-é vált, erdélyi intézmények (pl. a Babeş-Bolyai Tudományegyetem), városok (Kolozsvár, Nagyszeben stb.) imázskampányának a fő elemé tették. Ezekben a városmarketinggel kapcsolatos anyagokban a magyarok és a romák viszont aránytalanul keveset szerepelnek, és jelenlétükhöz képest nagyobb figyelmet kapnak a kisebb etnikai csoportok, a kozmopolita utazók, expat-ek stb.. Gyakran előfordul az is, hogy ezek az anyagok magyar nyelven el sem érhetők. Nem véletlen, hogy a romániai magyar nyilvánosságban ezt a fajta multikulturalizmust hamisnak értékelik.

¹³ Ennek megfelelően az ELF és az EPI mutató kiszámolásához az alábbi etnikumok számának abszolút értékeit vontuk be az elemzésbe: románok, magyarok, romák, németek és más nemzetiségűek. Nem vettük bele azokat, akiknek a nemzetiségéről nem gyűjtötték adatot a népszámlálás során, a nemzetiségi arányokat is ezek kihagyásával számoltuk ki.

akkor követjük el a legkisebb hibát, ha a polarizáció fogalmát használjuk.¹⁴ Természetesen előfordulhat, hogy Erdély bizonyos részein, régióiban a felsorolt érveknek éppen az ellenkezője igaz. Ezekben az esetekben – ahogy azt az alkalom kívánja – indokoltabb a frakcionalizáció vagy a fragmentáció fogalmait használni.

A fogalmakról való döntésben azonban nem a szemantikai szempontok az elsődlegesek. A fragmentációt/frakcionalizációt és a polarizációt ugyanis különböző képletekkel számolják, és értékeik általában eltérnek egymástól¹⁵. Mivel azonban Erdély településein általában két, ritkábban három etnikum számottevő jelenlétével kell számolni, a mutatók értékei között nincs nagy különbség. Az adminisztratív egységek (községek és városok) népességére számított etnikai frakcionalizációs és -polarizációs indexek erősen korrelálnak egymással, a korrelációs együttható értéke megyénként 0,948-tól (Szatmár megye) 1-ig (Hunyad megye) változik, Erdély egészére pedig 0,983¹⁶. Ilyen mértékű együttjárás mellett a statisztikai következmények jelentéktelenek, ezért a szemantikai megfontolások mentén a Montalvo–Reynar-Querol (2002) által kidolgozott *etnikai polarizációs indexet* fogjuk használni, melyet az alábbi képlettel számolunk ki:

$$Q = 1 - \sum_{i=1}^N \left(\frac{0.5 - \pi_i}{0.5} \right)^2 \pi_i$$

ahol: π_i : az „i” etnikai csoport aránya a teljes (100%) populációhoz viszonyítva, Q: etnikai polarizációs index (EPI).

A EPI értéke 0 és 1 között változhat és a maximumát akkor éri el, ha az adott társadalom két egyenlő létszámú csoportra oszlik, tehát előáll a tökéletes polarizáltság állapota (Németh 2014:21). Az ettől való eltérés egyszerre két dolgot is jelenthet: vagy azt, hogy az egyik etnikum többségbe kerül a másikhoz képest, vagy azt, hogy az etnikai csoportok száma növekszik¹⁷.

A diverzitás-változónk másik összetevője az etno-lingvisztikai jelző, ami szintén definícióra szorul. Eleddig azért használtuk előszeretettel, mert egyszerre lehet az eltérő nyelvet beszélőkre és a különböző etnikumúakra is használni, sőt, így együtt akár a – szintén gyakran használt – kulturális diverzitás¹⁸ fogalom jelentéstartalmával is

¹⁴ Tesszük ezt annak ellenére, hogy tudatában vagyunk a szavak valóságteremtő erejének, és hogy ezzel magunk is hozzájárulhatunk a feszültségnarratíva fennmaradásához, sőt kultiválásához. A valóság minél adekvátabb (nyelvi) leképezése viszont prioritást élvez.

¹⁵ A fragmentációs/ frakcionalizációs indexet Taylor-Hudson (1972), a polarizációs indexet Montalvo-Reynar-Querol (2002) alapján értelmezzük. Részletes bemutatásukhoz és összehasonlításukhoz lásd Németh (2014: 21-24).

¹⁶ Az erdélyi adatokra készített szórásgörbét lásd a melléklet 1. ábrájában. Ezen az látszik, hogy a fragmentációs és a polarizációs index magasabb értékeknél kezd divergálni egymástól.

¹⁷ Például „az etnikai polarizáció indexe pl. 0,40 lesz akkor is, ha az etnikai arány 88,8%–11,2% szerint alakul, de abban az esetben is, ha a társadalom kilenc azonos lélekszámú etnikai csoportra fragmentálódik.” (Németh 2014:24).

¹⁸ Állandó vita tárgy az is, hogy a nyelvet le szabad-e választani a kultúrától vagy sem (Grin 2016). Ezzel a kérdéssel mi most nem foglalkozunk. Az ökonómiai elemzések jelentős része hajlamos a nyelvet pusztán egy kommunikációs eszköznek tekinteni, a kultúrával való kapcsolattal nem foglalkoznak. A nyelvészek és a szociológusok többsége ezzel szemben azt állítja, hogy erőteljes összefonódás létezik a nyelv és a kultúra között, és egyáltalán nem közönyös a kommunikáció tartalma szempontjából, hogy milyen nyelvet használunk. Ezen a talajon többen nehezményezik, és igen veszélyesnek tartják például az egyetlen globális

meggyőzőbben rezonál. Erdély esetében azért kifejezetten szerencsés összekapcsolva használni, mert a két legnépesebb etnikum, a románok és a magyarok esetében a nemzetiségi önbesorolás és a nyelvhasználat nagyon nagy mértékben egybeesik (Veres 2015). Mindkét esetben a nyelv egy nagyon erős, szinte leválaszthatatlan eleme az etnikai identitásnak. A románnál ennél összetettebb a helyzet. Egyrészt az etnikai ön- és heteroidentifikáció sokkal kevésbé esik egybe, mint a románok és magyarok esetében. Másrészt a nyelv a hetero-identifikációnak csak az egyik, de nem feltétlenül a legfontosabb komponense (a vagyoni-foglalkozási helyzet, a lakóhelyi szegregáció, bőrszín stb. mellett). A diverzitás megélése és az ebből származó gazdasági gyakorlatok (beleértve a kirekesztést, iskolai/munkahelyi diszkriminációt, kizsákmányolást, ritkábban pozitív diszkriminációt), valamint az ebből származtatható aggregált gazdasági következmények értelmezése szempontjából a heteroidentifikáció alapján meghatározott roma népesség településenkénti számára is szükség van.¹⁹ Ezek az érvek mind-mind amellettszólnak tehát, hogy a vizsgálatunkban az etnikai megoszlásra vonatkozó statisztikákat használjuk.

Kontroll-változók

A korábban már említett módszertani problémák kiküszöböléséhez fontos, hogy a lehető legkimerítőbben feltérképezzük és beépítsük a modelljeinkbe azokat a tényezőket, amelyek mind a gazdasági fejlettségre (függő változó), mind pedig a polarizációra (független változó) hatással lehetnek, és ezzel befolyásolhatják a két állapot közötti kapcsolat validitását vagy erősségét. Ezzel kapcsolatban fennáll a veszélye annak, hogy: 1. vannak olyan tényezők, amelyekről nem feltételezzük a kettős hatást, ezért nem vesszük bele a modelljeinkbe, 2. a hatásokat feltételezzük ugyan, de nincsenek rá adataink, vagy nem mérhetőek.

A feltételezett és mérhető változók közül az egyik legfontosabb tényező, amire a korábbi tapasztalataink alapján külön figyelni kell, az a románok aránya a településeken. A románok hátrányos szocio-ökonómiai helyzetéről számos korábbi tanulmányban írtak (Fosztó 2009) – egyelőre az ökológiai tévkövetkeztetés veszélye mellett – ezt a mi adataink is alátámasztják. Azokban a településeken például, ahol magasabb a románok aránya, lényegesen több a munkanélküli és magasabb a dependencia-index²⁰ értéke is. Mivel a románok aránya egyaránt erős befolyással van az etnikai heterogenitásra és a gazdasági fejlettségre, olyan modelleket is készítünk, ahol szerepeltetjük a roma népességet és olyanokat is, ahonnan kihagyjuk őket. Ezek összehasonlítása közelebb visz minket a polarizáció valós hatásainak a becsléséhez.

Korábbi elemzések alapján (pl. Heroiu et al 2013) néhány geográfiai természetű jellemzőről is úgy gondoljuk, hogy nagyon fontosak lehetnek a diverzitás és a fejlettség kapcsolatának a magyarázatában, a kontrollváltozóink sorát tehát az alábbiakkal bővítjük:

lingua franca (jellemzően az angol) elterjedését (Phillipson 1992, 2009), ennek kapcsán egyenesen „nyelvi imperializmusról” beszélnek. Mások szerint az angol, mint lingua franca globális elterjedésének a veszélyeit nem szabad túldimenzionálni, a kulturális erózió szempontjából a jelentősége nem számottevő (ld. pl. Van Parijs 2012).

¹⁹ A roma népesség heteroidentifikáció mentén történő becslését a SOCIOROMAP projekt keretében végezték el, a részletekért lásd: <http://www.ispmn.gov.ro/eng/page/socioromap>

²⁰ Ez a száz foglalkoztatottra jutó munkanélküliek számát jelenti.

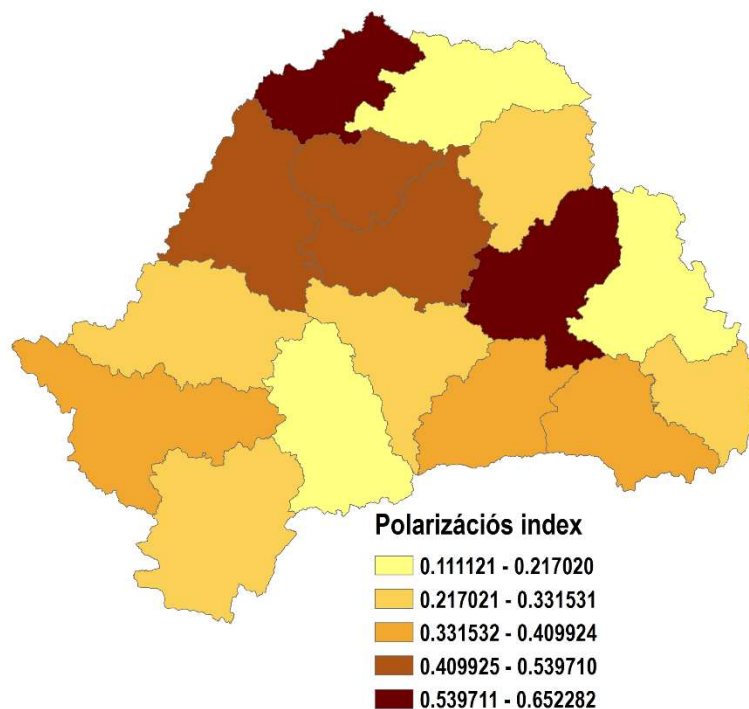
település mérete (városokra is), a község távolsága a város(ok)tól, a községhez tartozó falvak száma, községen áthaladó európai út megléte (csak községekre).

A demokratikus intézményi környezet fejlettségét – amiről azt feltételeztük, hogy pozitív irányba billentheti a diverzitás jóléti hatásait – közvetlenül nem tudjuk mérni, a városok és községek szintjén nincs erre adat. Viszont ott, ahol a közéletben való részvétel magasabb, az intézmények feletti kontroll, valamint a választott képviselők elszámoltatása is szigorúbb lehet. A polgári részvételt és a civil aktivitást jól közelíthetjük egyrészt a helyhatósági választásokon való részvétellel, másrészt pedig a civil szervezetek lakosságra vetített számával (fajlagos sűrűségével).

Etnikai polarizáció Erdélyben

Erdélyben a Montalvo–Reynar-Querol (2002) képlete alapján számolt etnikai polarizáció értéke Szatmár (0,652) és Maros (0,614) megyékben a legmagasabb, és a jelentős román, illetve magyar többséget felmutatni tudó Hunyad (0,111), illetve Hargita (0,217) megyékben pedig a legalacsonyabb (1. ábra)²¹. Átlag (0,353) feletti továbbá Szilágy, Bihar és Kolozs megyékben, átlagosnak mondható Temes, Brassó, Szeben, Arad és Kovászna megyékben. A szórás értéke 0,139.

Etnikai polarizáció Erdély megyéiben (2011)

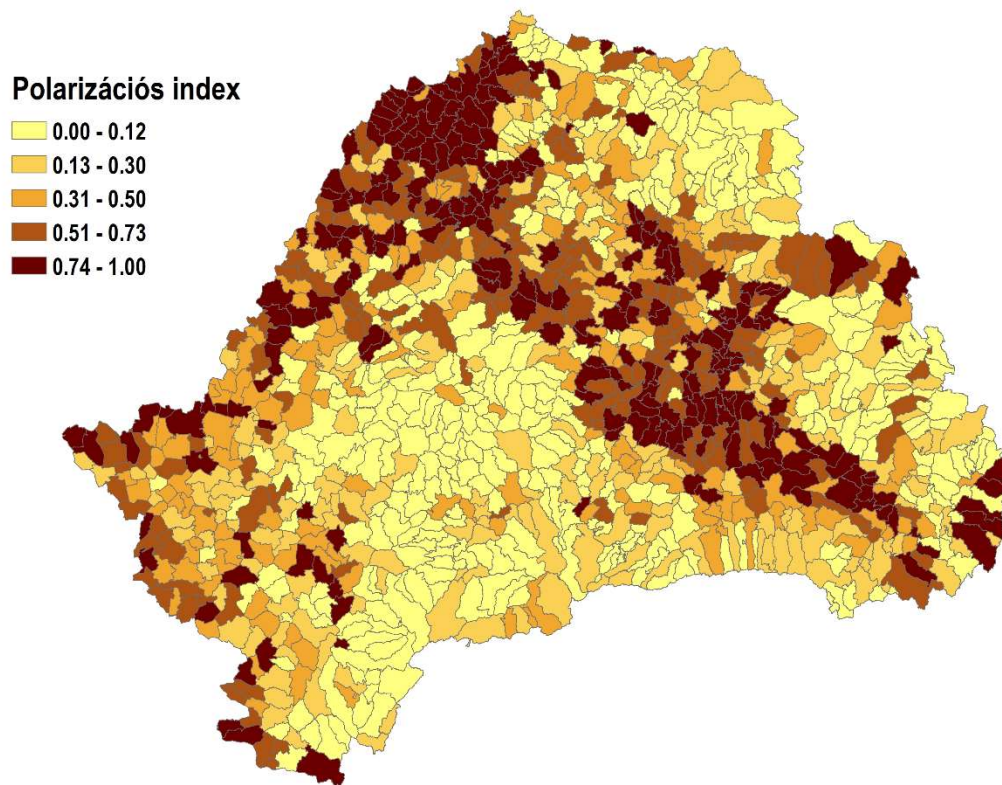

²¹ A térképeken klasszifikációs módszerként a természetes osztályhatárok megadását használjuk. A Jenks módszerként is ismert eljárás egy csoportba gyűjti a leginkább hasonló egyedeket és maximalizálja a csoportok közötti különbségeket. Ez a módszer különösen kifejező eredményt hoz a településszintű adatokon, ahol nagyobb a szórás.

Forrás: saját számítások a 2011-es népszámlálás adatai alapján

A megyei szintű trendek részletesebb leképeződését láthatjuk a közigazgatási egységek szintjén is, a 2. ábrában a sötétebb színnel jelölt településeket magasabb polarizáció jellemzi. Ezek közül is kiemelkedik a Kovászna megyei Zágon (0,999), a Fehér megyei Magyarlapád (0,993), a Bihar megyei Köröstárkány (0,987), a városok közül pedig Marosvásárhely (0,969), Szilágycseh (0,953) és Szalonta (0,938). A lista elején található településeken a románokéval szinte megegyező arányban él egy másik kisebbség, rendszerint a magyar. A szórás értéke a közigazgatási egységek szintjén lényegesen nagyobb, 0,316.

Etnikai polarizáció Erdélyben (2011)

Forrás: saját számítások a 2011-es népszámlálás adatai alapján

A térkép alapján úgy tűnik, hogy éppen a gazdasági prosperitás korábban említett „folyosóján” (a nagyvárosok tengelyén, ld. Kiss 2014) magasabb a polarizáció mértéke.

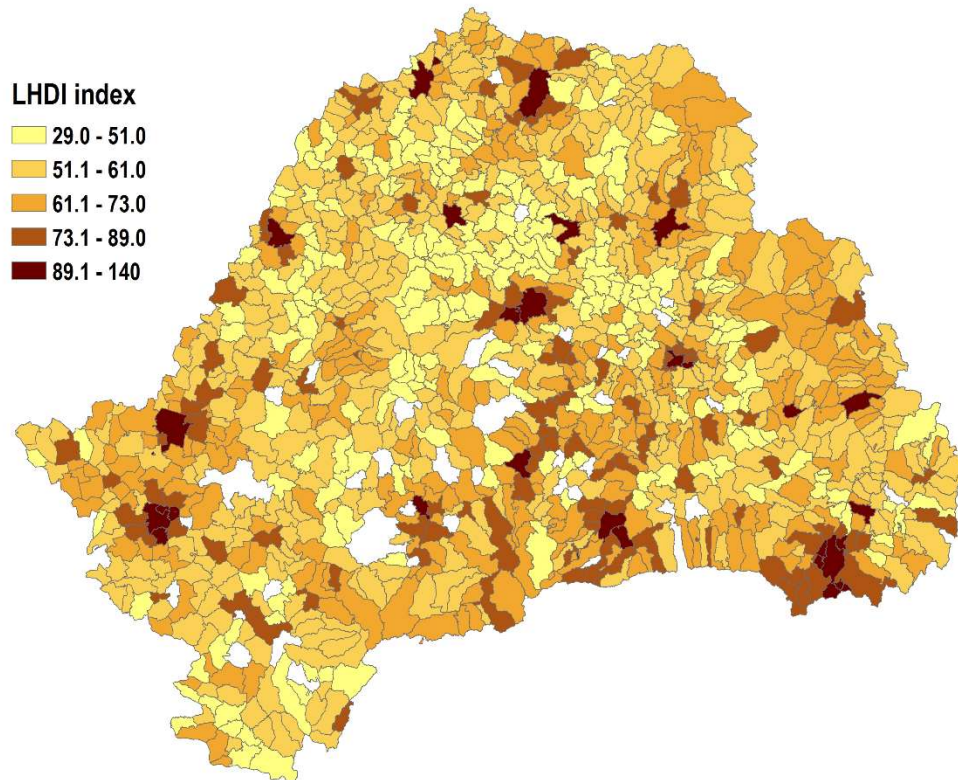
Ez azonban meglepő, mert az LHDÍ értékek alapján készült térképen (3. ábra) nyoma nincs összefüggő sávoknak, a fejlettebb települések sokkal inkább a nagyvárosok körüli szigeteknek tűnnek²². A valóságban tehát a humán fejlettség diszkrétebb térbeli

²² A városok és a falvak fejlődésének a viszonyáról Heroiu et al. (2013:111) az alábbiakat írja: „Túl azon, hogy a gazdasági fejlődésének a motorjai, a nagyvárosok a fejletlenebb régiók – különösen a városokhoz közeli rurális övezetek – fejlődésének a katalizátorai is működnek. Összességében... egy bizonyos falusi település fejlődési dinamikájának a szempontjából nem a legközelebbi városi szomszéddal való távolsága számít”, hanem az, amit ő városi konnekvitásnak nevez, és amit egy összetettebb mutatóval számol ki. Ez egy mértani átlagolása annak, hogy mennyire van közel az illető település egyenként a kis, közepes, nagy,

eloszlást mutat, elnagyolt és pontatlan lenne a „folyosó” megnevezést használni. A statisztikai próba eredményei is ezt igazolják: az etnikai polarizációs index és az LHDI mutató között nincs szignifikáns összefüggés, a korrelációs együttható értéke nagyon alacsony, mindössze 0,041. Első ránézésre tehát úgy tűnik, hogy az etnikai polarizációnak nincs köze a települések fejlettségéhez.

Elsőre nem találtunk összefüggést az etnikai polarizáció és a fejlődés dinamikája között sem. A 2002-es és 2011-es LHDI index relatív elmozdulását mérő mutatónk (ld. 2. ábra a mellékletben) és a diverzitás-indexünk (EPI) nem korrelál egymással ($r=0,013$).

Humán fejlettségi index (LHDI) Erdélyben (2011)

Forrás: Sandu 2014. A fehérrel jelölt településekre nincs adat.

8. Az etnikai polarizáció és a jólét összefüggései Erdélyben

A hosszas elméleti és módszertani felvezetés után szerencsére nem kell leállnunk itt az elemzéssel. Korábbi megfigyeléseink azt mutatják, hogy a falvak és a városok között nagyok a fejlettségbeli különbségek²³, tehát valószínűleg a fejlődést magyarázó modellek is eltérnek egymástól. Érdekes tehát a falvakat és a városokat külön is megvizsgálni.

illetve nagyon nagy városkategóriák legközelebbi tagjaihoz. A rendelkezésre álló adatainkkal sajnos ezt az indexet nem tudjuk ugyanígy reprodukálni, de egy jó közelítéshez a kontrollváltozóink között nálunk is szerepel: 1. a községekhez tartozó falvak átlagos távolsága a legközelebbi városhoz, 2. a községközpont távolsága a legközelebbi 30000 főnél nagyobb városhoz.

²³ Heroiu et al. (2013:107) például Románia területi kohéziójának egyik kulcsproblémáját látja abban, hogy egy nagyon nagy és szűnni nem akaró különbség van a városi és a vidéki életkörülmények között.

Kezdjük először a falvakkal. A fejlettségi index és az etnikai polarizáció között egy gyengébb, de szignifikáns negatív kapcsolat mutatható ki ($r=-0,088$, 2. táblázat, 1. modell).²⁴ Az egyszerű korreláció természetesen nem jelenti azt, hogy a két állapot között kauzális kapcsolat lenne, sőt még csak azt sem, hogy direkt kapcsolatról van szó. Ehhez meg kell győződnünk arról, hogy nincsenek alternatív magyarázatok, amelyek egyszerre befolyásolják a diverzitást és a fejlettséget is²⁵. Az LHDI értékét magyarázó regressziós egyenletbe be kell vonnunk tehát az imént bemutatott kontroll-változókat is. Ezekkel együtt a mutatóink leíró statisztikája a következőképpen néz ki:

1. táblázat. Leíró statisztikák – Erdélyi községek

változó	N	átlag	szórás	min.	max.
LHDI 2011	980	57,7	9,83	29	140
polarizációs index (EPI 2011)	1041	0,37	0,32	0,00	0,99
magyarok aránya a településen (% , 2011)					
romák aránya a településen (% , 2011)					
romák aránya a településen (heteroidentifikáció, % , 2015)					
németek aránya a településen (% , 2011)					
más nemzetiségűek aránya a településen (% , 2011)					
<i>község mérete (lakosság száma 2011-ben)</i>	1041	2803	1669	119	22813
<i>halad-e át európai út a községen (0 = nem, 1 = igen)</i>	982	0,22	0,41	0	1
<i>falvak átlagos távolsága a legközelebbi várostól (km)</i>	982	18,79	9,95	2	71
<i>községközpont távolsága a legközelebbi 30000 lakosnál nagyobb várostól (km)</i>	982	36,17	23,03	3	140
<i>falvak száma a községben</i>	982	4,53	2,62	1	15
civil szervezetek sűrűsége (NGO/1000 fő, 2018)					
részvételi arány a helyhatósági választásokon (% , 2016)					
aktív vállalkozások fajlagos sűrűsége (vállalkozás/1000 fő, 2014)					
vállalkozások egy főre jutó üzleti forgalma (RON, 2014)					
1000 lakosra jutó autók száma (db, 2014)					
egy főre jutó önkormányzati beruházások összege (RON, 2014)					

A regressziós modelleket több változatban is lefuttattuk²⁶ (ld. 2. táblázat, 2-7 modellek). A 3. modellben a geográfiai mutatók egymást követő beléptetése mellett *fokozatosan nőtt az etnikai polarizációs index regressziós együtthatója*, végül -0,182-nél állapodott meg. Ez a kauzalitás feltételezése mellett azt jelentené, hogy a község mérete és a legközelebbi várostól való távolsága után a polarizáció az, ami a fejlettségre a legerősebb

²⁴ A polarizációs indexet kiszámoltuk úgy is, hogy a roma népességet kivettük az elemzésből. Ebben a modellben a negatív kapcsolat eltűnt. Ez azt jelenti tehát, hogy ha létezik is egy valós összefüggés a polarizáció és a fejlettség között, ez vélhetően a roma népesség köztudottan hátrányosabb helyzetét tükrözi. Ezt fogják igazolni az alább bemutatandó, etnikai arányokkal bővített regressziós modelljeink is.

²⁵ Itt meg kell említenünk a fordított kauzalitás lehetőségét is: elképzelhető, hogy a jóléti feltételek romlása miatt növekedhet az etnikai polarizáció a községekben. Ez gyakorta azt jelenti, hogy a tehetősebb, többségi családok elhagyják a települést és helyettük romák költöznek be. Ennek a lehetőségnek továbbgondolására még visszatérünk.

²⁶ Az elemzéshez lineáris regressziót használtunk (OLS), stepwise eljárással.

hatást gyakorol. Az egyváltozós modellhez képest tehát emelkedett polarizáció és a fejlettség közötti kapcsolat erőssége. Ennek a magyarázata az, hogy a nagyobb diverzitással rendelkező községek a városoktól távolabb helyezkednek el, jellegzetesen nagyobbak és fragmentáltabbak is (több falu tartozik hozzájuk). Ha ezeket a jellemzőket azonban kontroll alatt tartjuk, kiderül, hogy a polarizáció parciális hatása erősebb. Konkrétan azt jelenti, hogy azonos geográfiai jellemzőjű falvakban az EPI tíz egységnyi növekedése az LHDI index 1,82 egységnyi csökkenésével jár együtt. *Ezen a ponton úgy tűnik tehát, hogy az erdélyi községekben az etnikai polarizáció és a humán fejlettség kapcsolata negatív: ahol több etnikum él nagyobb számban, ott a falvak egészségügyi, képzettségi és anyagi tőkéje szignifikánsan alacsonyabb.*

De vajon mivel magyarázható ez a negatív kapcsolat? Az egyik kézenfekvő magyarázat az, hogy nagyok az egyes etnikai csoportok közötti gazdasági különbségek (Csata 2018), például a romák hátrányosabb helyzete egyszerűen lefele viszi a jóléti átlagot azokon a településeken, ahol nagyobb arányban vannak jelen. Ezt kétféleképpen tudjuk ellenőrizni: 1. az etnikumok arányát egy olyan modellben szerepeltetjük, ahol nem használjuk a polarizációs indexet (4. modell), 2. a polarizációt és az etnikumok arányát ugyanabban a modellben használjuk (5. modell)²⁷. Az eredmények azt mutatják, hogy mihelyst az etnikai arányokat beemeljük a modellbe, megszűnik a szignifikáns összefüggés a fejlettség és a polarizáció között. Az etnikai polarizáció *önmagában tehát nem okoz változásokat a községek fejlettségében*, számít az, hogy *milyen etnikumok és milyen arányban* laknak egy adott településen. Az egyértelmű, hogy minél magasabb a romák aránya, annál alacsonyabb az LHDI. A németek markánsabb jelenléte mellett viszont enyhén felfele mozdul el a fejlettség mutatója. A magyarok és a más nemzetiségűek magasabb aránya a romákhoz képest sokkal enyhébben, a mérési hiba határán, de szintén lefele húzza az átlagot.²⁸

Ezen a ponton nagyon fontos megjegyezni, hogy ezek az eredmények semmilyen körülmények között nem adnak alapot ahhoz, hogy az egyes etnikumok fejlődésben betöltött szerepéről bárki esszencialista kijelentéseket fogalmazzon meg. Az, hogy egy etnikum, kisebbség stb. jelenleg milyen erőforrásokkal rendelkezik, amivel saját maga és közössége, faluja boldogulását elősegítheti, az messzire visszamutató történelmi folyamatok eredménye, melyeknek a tárgyalása jóval meghaladja a dolgozatunk kereteit. Ennek a józan belátásához elég csak a szocialista diktatúra évtizedeire visszautalni. Az teljesen nyilvánvaló, hogy a kisebbségek intézményes diszkriminációja (a továbbtanulás és a szakmai előrelépések korlátozása, az infrastruktúra-fejlesztés elhanyagolása azokon a területeken, ahol nagyobb arányban éltek etnikai kisebbségek stb.) és az ezt követő

²⁷ Az EPI és az etnikai arányok egyazon modellben való szerepeltetése nem problémamentes, mert az utóbbi a polarizáció szórásának majdnem felét magyarázza. Ezért szerepeltettük mindkettőt egy-egy külön regresszióban is. A vizsgálatban szereplő községek össznépessége 2815368 fő, aminek 70 százaléka román, 21 százaléka magyar, 6,4 százaléka roma, 0,4 százaléka német és 2,2 százaléka más etnikumú. Mivel két nagyobb etnikum adja a falusi népesség közel 91 százalékát, a román és a magyar népesség aránya között egy erős negatív korreláció van ($r=-0,918$). A redundancia miatt a románok arányát tehát kivettük az elemzésből. A romák aránya és a polarizációs index között szintén szoros a kapcsolat ($r=0,637$), de multikollinearitás nem áll fenn. További korreláció-értékek: EPI – magyarok aránya: 0,195; EPI – románok aránya: -0,388. Kollinearitás-statisztikák a románok aránya nélküli modellben: EPI – tolerancia: 0,547, VIF: 1,827; romák aránya – tolerancia: 1,742, VIF: 1,742; magyarok aránya – tolerancia: 0,884, VIF: 1,132

²⁸ A modelleket lefutattuk úgy is, hogy sorban kivettük az etnikai változókat. Ha romák arányát kihagyjuk az elemzésből, a magyarázott variancia mintegy 6,6 százalékkal csökken. A változás a németek kihagyása esetén 2,3 százalékkal, a magyaroknál mindössze 1 százalékkal varianciacsökkenést eredményez.

tömeges kivándorlás, ha nem is determinisztikusan, de hosszú évtizedekre előre kijelölte az egyes etnikai csoportok lehetséges társadalmi pozíciót és ezzel együtt a potenciális erőforrásaikat is (Kiss 2014).

2. táblázat. Lineáris (OLS) regresszió az LHDİ magyarázatához – Erdélyi községek

	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell	7. modell
polarizációs index (EPI 2011)	-0,088***		-0,182***		-0,021	-0,178***	
<i>romák aránya a településen (% , 2011)</i>				<i>-0,260***</i>	<i>-0,247***</i>		<i>-0,253***</i>
<i>németek aránya a településen (% , 2011)</i>				<i>0,142***</i>	<i>0,144***</i>		<i>0,118***</i>
<i>magyarok aránya a településen (% , 2011)</i>				<i>-0,110***</i>	<i>-0,105***</i>		<i>-0,175***</i>
<i>más nemzetiségűek aránya a településen (% , 2011)</i>				<i>-0,065**</i>	<i>-0,062*</i>		<i>-0,065*</i>
község mérete (lakosság száma 2011-ben)		0,453***	0,487***	0,474***	0,475***	0,450***	0,438***
falvak átlagos távolsága a legközelebbi várostól (km)		-0,251***	-0,257***	-0,256**	-0,256**	-0,252**	-0,261**
falvak száma a községben		-0,122***	-0,136***	-0,127***	-0,127***	-0,144***	-0,133***
halad-e át európai út a községen (0 = nem, 1 = igen)		0,119***	0,118***	0,098***	0,099***	0,123***	0,103***
községközpont távolsága a legközelebbi 30000 lakosnál nagyobb várostól (km)		-0,094***	-0,114***	-0,127***	-0,127***	-0,083***	-0,092***
civil szervezetek sűrűsége (NGO/1000 fő, 2018)						0,129***	0,145***
részvételi arány a helyhatósági választásokon (2016)						-0,051	-0,104**
konstans	58820	57166	59,665	59,965	60,068	60,366	64,184
R négyzet	0,007	0,412	0,444	0,499	0,505	0,450	0,521
N	979	909	909	909	909	909	909

*** p<0,001; ** 0,001<p<0,01; * 0,01<p<0,05

A fentiek alapján mindössze annyit jelenthetünk ki, hogy *az erdélyi vidékre vonatkozóan nem önmagában az etnikai polarizáció, hanem az eltérő gazdasági helyzetű etnikumok változó jelenléte magyarázza az aggregált jólét különbségeit*. Korábbi vizsgálatok (Csata 2018), kimutatták hogy a romák munkaerő-piaci és jövedelmi helyzete lényegesen rosszabb a társadalmi átlagnál, a magyaroké enyhén rosszabb (és folyamatosan romlik), a kis számban levő németeké pedig határozottan jobb. Ezek a különbségek köszönnek vissza az LHDI eltéréseit magyarázó modelljeinkben is. Azokon a településeken, ahol kisebbek a gazdasági különbségek az egyes etnikumok között (pl. javarészt csak magyarok és románok élnek), a magasabb polarizáltság nem hoz jóléti hátrányokat, de előnyöket sem. *Végeredményben tehát azt jelenthetjük ki, hogy az LHDI egy kisebb, de szignifikáns hányadát az etnicitás mentén kitapintható gazdasági egyenlőtlenségek magyarázzák és ez a hatás a polarizáció növekedésével tovább emelkedik.*

Egy következő lépésben azt a hipotézist vizsgáltuk meg, hogy a civil aktivitás és a választásokon való részvétel befolyásolja-e a polarizáció és a jólét kapcsolatát. Feltételezésünk arra vonatkozott, hogy minél többen, minél aktívabban szólnak bele és vesznek részt a közügyeik rendezésében, annál kevésbé valószínű, hogy az etnikai sokféleség nehezíteni fogja a település fejlődését. A 6. és 7. modellben közölt eredmények nem igazolják ezt a feltételezést. Sem a polarizáció, sem pedig az etnikai arányok együtthatói nem változtak érdemben a civilitásra vonatkozó mutatók bevonásával.

Az etnikai polarizáció és a fejlettség összefüggését a városokra is megnéztük, megfelelő adatok hiányában azonban lényegesen kevesebb kontrollváltozót tudunk bevonni az elemzésbe. Ez azért is problematikus, mert a priori úgy gondoljuk, hogy a városok (különösen a nagyvárosok) fejlettségének a meghatározásában a lokalitásnak, a helyspecifikus erőforrásoknak a szabadon mozgó tőke és munkaerő korában egyre kisebb a szerepe. Nagyobb jelentőséget kapnak viszont a földrajzi adottságok, minél nagyobb egy város, annál fontosabb az országon belüli és a nemzetközi ellátási hálózatokban elfoglalt helye, erősebb a korábbi beruházások és infrastrukturális fejlesztések mentén kialakult útfüggőség hatása stb. Mindent összevetve, sokkal nehezebb feltérképezni és meghatározni olyan egységes tényezőket, proxykat, amelyek egy nagyváros fejlődésében meghatározóak lehetnek, ehhez az országos spektrumú adatok messze nem elegendőek. Statisztikai fogalmakkal élve a városok esetében tehát a mérettel együtt nő az endogenitásból fakadó hibák előfordulásának az esélye.

Ezek alapján nem véletlen, hogy a városokra elvégzett elemzés semmi újdonsággal nem szolgált. A polarizáció és az etnikai arányokon kívül a település méretét tettük a modellbe²⁹. Ebből az derül ki, hogy a városok humán fejlettsége összefügg a település méretével és a romák arányával, a polarizációra és a többi etnikum arányára viszont teljesen közömbös. Nem változtat az LHDI értékén az sem, ha több magyar, német vagy más nemzetiségű él a városban. Hasonló eredményeket kaptunk akkor is, ha – az előbbi aggályainkat komolyan véve – a 10 legnagyobb erdélyi várost³⁰ kihagytuk az elemzésből.

²⁹ A kollinearitás-teszt eredményei alapján itt is kihagytuk a románok arányát, viszont bent maradhatott a romákra vonatkozó mutató.

³⁰ Ezek az ún. fejlesztési pólusok Erdélyben, méret szerint csökkenő sorrendben: Kolozsvár, Temesvár, Brassó, Nagyvárad, Arad, Szeben, Marosvásárhely, Nagybánya, Szatmárnémeti és Déva. Déva földrajzi pozíciója miatt lett ennek a klubnak a tagja, hiszen vannak nála nagyobb méretű városok is (Beszterce, Resicabánya, Gyulafehérvár), akiket viszont nem soroltak a fejlesztési pólusok közé.

3. táblázat. Lineáris (OLS) regresszió az LHDI magyarázatához – Erdélyi városok – az etnikumok arányával bővített modell

változó	standardizálatlan regr. eh	standard hiba	standardizált regr. eh.
a város mérete (lakosság száma 2011-ben)	0,000	0,000	0,590***
romák aránya a városban (%)	-0,486	0,193	-0,210***
más nemzetiségűek aránya a városban (%)	-0,207	0,161	-0,090
magyarok aránya a városban (%)	-0,024	0,027	-0,066
németek aránya a városban (%)	-0,565	0,657	-0,058
polarizációs index (EPI 2011)	1,077	3,401	0,028
konstans	72,162		
R négyzet	0,457		
N	132		

*** p<0,001

Következtetések

Összegzőképpen Erdély városaira és községeire általában kijelenthető, hogy azokban a településekben alacsonyabb a jólét, ahol nagyobb arányban élnek romák. A következő fejezetben mikroszintű adatokon látni fogjuk, hogy a romák viszont szegényebbek az átlagnépességnél. Így jutunk el ahhoz a csaknem tautologikus megállapításhoz, miszerint tulajdonképpen *nem az etnicitás, hanem a szegénység magyarázza a humán fejlettségben mutatkozó eltéréseket, a városokban és a falvakban egyaránt.*

Az etnikai polarizáció (vagy definícióink szerint a vele ekvivalens etnikai diverzitás/frakcionalizáció/fragmentáció) nincs sem negatív, sem pozitív kapcsolatban a humán fejlettség mértékével, az LHDI tehát nem függ attól, hogy etnikailag mennyire szegmentáltak a települések.

Az eredmények érvényességével és értelmezhetőségével kapcsolatban azonban néhány fontos megjegyzést kell tennünk.

Az, hogy általában nincs összefüggés a polarizáció és a fejlettség között, nem jelenti azt, hogy ne lennének – sőt, minden bizonnyal vannak – olyan partikuláris helyszínek, régiók, települések, ahol jelen vannak a diverzitásnak a fejezet elején vázolt negatív vagy pozitív hatásai. Ehhez kisebb léptékben is meg kell vizsgálni az adatokat³¹. A kapcsolat mechanizmusának a pontos feltárásához pedig ezeken a helyszíneken terepközelibb módszerekre és megfigyelésekre is szükség van.

Többször szóba került már, hogy az etnicitás és a fejlettség viszonyában a kauzalitás iránya nem tisztázott. Ha a jelenséget dinamikájában nézzük (és nem egyetlen

³¹ Erre most azért nincs mód, mert a magyarázatok további árnyalásához szükséges kontrollváltozóink (pl. a magántulajdon, közösségi pénzügyek mutatói) igen hézagosak, megyei szintű elemzéshez az alacsony esetszám miatt tehát alkalmatlanok. Bízunk benne, hogy a közeljövőben a statisztikai hivatal honlapján a teljes adatbázis elérhető lesz és ezeket a vizsgálatokat hamarosan elvégezhetjük.

pillanatban, 2011-ben, mint most) nehéz megállapítani, hogy a hátrányosabb helyzetű romák magasabb aránya miatt alacsonyabb-e a települések LHDI mutatója, vagy a romló jóléti feltételek miatt költöznek el a tehetősebbek, és marginálisabb helyzetű csoportok kerülnek a helyükre. Valószínűleg mindkettőre találnánk példát és közelebb áll a valósághoz az is, hogy ezek együtt járnak, kölcsönösen felerősítik egymást, egy interakciós hatás érvényesül. Ha szét is lehet választani őket, ahhoz a mi megfigyelési adataink nem elegendők, ehhez egy kísérleti forgatókönyvre lenne szükség.

Következtetésünk azon az elnagyolt és sommás feltételezésen alapszik, hogy a romák (vagy a németek kivételével általában a kisebbségiek) jóléti körülményei rosszabbak az átlagnál, és ez magyarázhatja a településeik alacsonyabb fejlettségét. Ezt az aggregált adatainkon nyilvánvalóan nem tudjuk igazolni, így az ökológiai tévkövetkeztetés iskolapéldája lehetne, ha a kapcsolódó szakirodalom és a következő fejezetben bemutatott megfigyeléseink egyhangúlag nem támasztanák alá ennek a valószerűségét.

Végül ismételtelen fel kell hívnunk a figyelmet az endogenitás problémájára is. Különösen a városok esetében előfordulhat az, hogy léteznek további olyan tényezők, amelyek a fejlettségre és az etnikai diverzitásra egyaránt hatással vannak és felülírhatják a következtetéseinket. A probléma kiküszöbölésére egyelőre nem találtunk megoldást. Különösen nehéz mit kezdeni a történeti vonatkozású alternatív magyarázatokkal. Egy település jelenlegi fejlettsége egy történelmi evolúció eredménye, korábban felhalmozott erőforrások (tőkéik) és boldogulási gyakorlatok eredője. Ráadásul a spontán evolúció folyamatát olyan külső események is megszakíthatják, megváltoztathatják, amelyek nem következnek a rendszer összetevőiből és endogén dinamikájából. Ilyen külső eseménysorozatnak tekinthető maga a szocialista rendszer a maga radikális beavatkozásaival, amelyek egy centralizált, tervgazdasági logikában kísérelték meg az erőforrások újraelosztását. Ez azonban egyre távolabb került a tervezett tudományos és objektív ésszerűségtől, a beruházásokról egyre inkább politikai megfontolások mentén születtek döntések (Kornai 1993). Hosszú, kitartó és módszeres nacionalista asszimilációs politika eredménye például az, hogy a korábban prosperáló magyar többségű városok etnikai szerkezetét megváltoztatták, a periferikusabb magyar régiókat pedig lassúbb ütemben fejlesztették. Ennek nyilvánvaló hatásait a mai napig érezni lehet és teljességgel kizárható, hogy ne jelenne meg az LHDI indexünkben is³².

Ennél talán még nehezebb vállalkozás lenne annak a pontos nyomon követése, hogy a központi költségvetésbe jelenleg befolyó és a települések fejlesztésére szánt összegek (újra)elosztása milyen logika mentén történik. Egy-egy nagyobb központi költségvetésből finanszírozott beruházás lényegesen befolyásolhatja egy település növekedési potenciálját és jóléti esélyeit, sőt, a tovagyrúzó hatásai miatt érezhetőek másutt is. Sajnos ha a közelmúlt központilag irányított gazdaságfejlesztési beruházásait nézzük, ezekben aligha fedezhető fel valami rendszer, ami a hatások módszeres kutatását szinte lehetetlenné teszi.

³² Konkrétan a vizsgálatunkhoz kapcsolható például az, hogy a többségében magyarok lakta gyergyói medencében – az ország egyik leghidegebb régiójában – egészen a 2000-es évek végéig nem vezették be a földgázt. (Erre a közelmúltban adódott volna lehetőség, de a rácsatlakozás költségeit – immáron egy piaci logikában – a fogyasztóknak kellett volna kifizetni. Ezzel párhuzamosan növekedett a földgáz ára, a falvak pedig érthető módon letettek arról, hogy csatlakozzanak a rendszerhez). Az LHDI indexünk gazdasági összetevőjének egyik indikátora éppen az egy főre jutó gázfogyasztás. Ez magyaráz valamennyit abból, hogy az amúgy életrevaló és takaros gyergyói nagyközségek nem kerültek még előrébb a humán fejlettség rangsorában.